

О. А. Шумейко,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

МОВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО: ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ВИДОЗМІНИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

У статті схарактеризовано мовні механізми творення комічного, пов'язані з індивідуально-авторською трансформацією фразеологічних одиниць. Трансформації зазнають різні за походженням та стилістичним забарвленням фразеологізми. Традиційним для художньої стилістики кінця ХХ ст. є прийом поширення складу фразеологічної одиниці. Характерна особливість його використання в поетичній мові досліджуваних авторів полягає у створенні художніх мікрообразів із фразеологічною доміантою як носіїв різних відтінків сміху – від поблажливого до гостро іронічного. Атрибутивний поширювач, витриманий у семантичному ключі сталої сполуки або тематичному плані вірша, є способом вираження семантики фразеологічної одиниці.

Ключові слова: фразеологізм, трансформація, гумор, іронія, сатира, сарказм, комічний ефект.

CREATION COMIC LANGUAGE MEANS: INDIVIDUAL AUTHOR MODIFICATION IDIOM

Article Author determined language comic creation mechanisms associated with the individual author's transformation idioms. Transformation experiencing different origins and stylistic coloring phraseologisms. Rhythmic traditional style of the late XX century. is spread acceptance of phraseology units. A characteristic feature of its use in poetic language studied authors is to create art mikroobraziv of idiomatic as the dominant media of different shades of laughter – from indulgent to sharply ironic. Attribute carriers, designed in semantic clues stable compound or thematic terms poem, is a way of depicting the semantics of phraseological units.

Creating comic phraseological means associated with potential to explicate these units humorous folk assessment. Given the general trends of poetic language of the late twentieth century to create a comic effect rarely use steel connections, with a note in the dictionary «ironic», «playful». Various manifestations arise due comic transformations of linguistic units, which, even without proper stylistic overtones, resulting copyright modifications become ironic, satirical or sarcastic sound.

To express the comic poets turn to various means of structural and semantic transformation of stable compounds. The most active poetry authors analyzed period the consumption posluhovuyutsya metaphorical idioms. The range covered phenomena zmalovuyutsya in the works metaphorically varied: the phenomena of nature (ecology motif abuse), social realities (motive native language impairment, the loss of it). Metaphorization promotes mainstreaming sustainable double compounds.

The transformed phraseological units when deployed metaphoric contexts vyvraznyuyut them as a kind of tonal imagery products. In addition, these linguistic resources can serve as a frame.

No less actively to create different kinds of comedy, especially irony and sarcasm, the authors posluhovuyutsya spread component of stable compounds. Combining semantic plans (literal and figurative) stable phrases is the foundation of their expressiveness. In different contexts often undergo transformation steel compound Sodom and Gomorrah, in the eyes sulfur borrow to Europe open a window that is used in connection with the explanation of the moral state of modern society, devaluation of national identity.

Key words: frazologizm: transformation, humor, irony, comic effect, satire, sarcasm.

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ КОМИЧЕСКОГО: ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ВИДОИЗМЕНЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

В статье охарактеризованы языковые механизмы создания комического, связанные с индивидуально-авторской трансформацией фразеологических единиц. Трансформации испытывают разные по происхождению и стилістической окраске фразеологизмы. Традиционным для художественной стилістики конца ХХ в. является прием расширения состава фразеологической единицы. Характерная особенность его использования в поэтическом языке исследуемых авторов состоит в создании художественных микрообразов с фразеологической доминантой как носителем разных оттенков смеха – от снисходительного до острого иронического. Атрибутивный расширитель, выдержанный в семантическом ключе устойчивого сочетания или тематическом плане стиха, является способом выразительности семантики фразеологической единицы.

Ключевые слова: фразеологизм, трансформация, юмор, ирония, сатира, сарказм, комический эффект.

В історії європейської науки особливе місце посідає проблема комічного, яка вже протягом багатьох століть перебуває в полі зору науковців. Незважаючи на те, що сьогодні в українському мовознавстві є численні праці, присвячені мовним механізмам комічного в художній літературі, поза увагою дослідників залишається українська поезія кінця ХХ століття.

Актуальність проблематики статті зумовлюється необхідністю монографічного опису комічного в українській поезії другої половини ХХ століття; потребою виявити мовні засоби вираження комічного, схарактеризувати їх у контексті індивідуальних стилів.

Метою статті є виявлення та дослідження індивідуально-авторських видозмін фразеологічних одиниць як засобу творення комічного в українській поезії кінця ХХ ст.

Об'єкт дослідження – мова української поезії кінця ХХ століття.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві на лінгвістичному рівні досліджено явище комічного в українській поезії кінця ХХ ст., визначено і схарактеризовано індивідуально-авторські видозміни фразеологізмів як засіб його творення.

При аналізі фразеологічних одиниць як дієвого засобу творення комічного важливим є врахування того, що в одних фразеологізмах гумористичний елемент міститься в самому їх значенні, а в інших виникає як результат різноманітних структурних та семантичних трансформацій аналізованих одиниць чи вміщення їх у специфічні контексти.

Поети звертаються до видозмін фразеологізмів для реалізації певних стилістичних настанов. Різного роду трансформації дають змогу поновити більш чи менш стертий унаслідок багаторазового вживання фразеологічний образ. Нова форма сполуки сприяє зростанню експресії.

Трансформовані фразеологічні одиниці в поетичних творах аналізованого періоду використовуються з метою вираження, посилення гумористичного значення фразеологічних одиниць або ж на основі наявного мовного вислову створення модифікованого образу із гумористичним значенням.

У мовознавстві використовуються такі терміни на позначення прийомів перетворення фразеологічних одиниць: видозміна, модифікація, трансформація, деформація, авторські перетворення, оказіональні перетворення, контекстуальна транспозиція, актуалізація та ін.

Існують різні класифікації авторських перетворень фразеологічних одиниць. Найбільш послідовною вважається класифікація трансформації фразеологічних одиниць В. Білоноженко та І. Гнатюк. Під трансформаціями вони розуміють цілеспрямовані зміни, що стосуються як семантики, так і структури [1, с. 10]. Відповідно до характеру змін розрізняють семантичні та структурно-семантичні трансформації. Термін «структурно-семантичні трансформації» з часом став загальноживаним, оскільки структурні перетворення (трансформації) сталих сполук спричиняють і певні зміни їх значення.

У мові досліджуваної поезії для створення комічного ефекту письменники часто звертаються до синтаксичних прийомів реалізації експресії фразеологічних одиниць. Серед цих прийомів превалює поширення компонентного складу сталих сполук, що супроводжується іншими прийомами.

Поширення фразеологізму як різновид структурно-семантичних трансформацій передбачає зміну його складу в бік збільшення кількості компонентів. Фразеологічна одиниця поширюється за рахунок уведення до її традиційної структури слів або словосполучень вільного вжитку, що конкретизують сталу сполуку, зближують із контекстом, у якому вона викріплена, або увиразнюють її образність.

У сучасному мовознавстві виділяють три види поширення компонентного складу фразеологізму: атрибутивне (поширювач є означенням до іменного компонента), об'єктне та обставинне (поширювач є додатком чи обставиною, які залежать від дієслівного компонента). Сам поширювач може бути в препозиції, постпозиції чи інтерпозиції щодо фразеологізму. Інтерпозитивні поширення ще називають уклинюванням [2].

В. Білоноженко та І. Гнатюк зазначають, що, частіше поширюються оказіональними елементами ті фразеологічні одиниці, що у своїй структурі мають поєднання дієслова з іменником у непрямоку відмінку, менш здатні до поширення прислівникові та вигуківі фразеологізми [1, с. 120–121]. Поширюватися може як один компонент фразеологічної одиниці, так і кілька.

Від поширення фразеологічних одиниць відрізняють розгорнуту метафору, яка створюється на основі довільного розвитку метафоричного образу, закладеного в стійкій сполуці. Здебільшого при цій структурно-семантичній трансформації фразеологічна одиниця вживається у своїй усталеній формі, хоча в окремих випадках межі фразеологічної одиниці можуть розширюватися, а її структура – зазнавати внутрішнього переформування. «Лінгвістичною особливістю цієї розгорнутої метафори є те, що поряд із традиційним фразеологізмом у художньому тексті кілька разів повторюються окремі його компоненти, які мають здатність набувати значення цілого фразеологізму» [1, с. 129]. У компонентах не актуалізується номінативне значення, а, навпаки, посилюється ступінь їх переосмислення у фразеологізмі, таким чином поглиблюється образ, що лежить в його основі.

У мові української поезії досліджуваного періоду неодноразово трапляється трансформації фразеологізму *очей у Сірка* (*Рябка, вовка*) *позичити* – «втратити почуття сорому, власної гідності» [3, с. 662] – у зв'язку з мотивами утвердження моральних цінностей. Розширення його структури відбувається за рахунок уведення означення *чесні (очі)*, що є антонімічним семантиці фразеологізму і в той же час посилює негативну оцінку висловлення, надаючи йому сатиричного звучання: «*Гвалтують пісню / Хай! Не горді... / В сірка позичим чесних віч?!*» [1, с. 51].

Ступінь вияву негативної оцінки може посилюватися для належної характеристики ліричного суб'єкта, як-от: «*Чом у дядька Панька очі – ніби й не очі. / Кажуть: буцім позичив у старого Сірка. / Додають із підтекстом: А мо' в сіроманця*» [8, с. 12]. Автор своєрідно трансформує сталий вислів, зіставляючи образи *Сірка* та *сіроманця*, тим самим посилюючи негативну характеристику, переходячи від насмішкуватого, глузливого до злого, нищівного сміху. Як видно з наведених контекстів, атрибутивний поширювач додається до різних компонентів фразеологічних одиниць (*старого Сірка, чесних віч*).

Типовими для функціонування фразеологізму *очей у Сірка позичити* є контексти, пов'язані з реалізацією настанови на поблажливе, насмішкувате ставлення до певного явища. Звичайно, у відповідних контекстах цей сталий вислів може змінювати семантико-стилістичний ореол, зазнавати увиразнення негативної оцінки, наприклад: «*Судочинство жадає подробиць? Осьо вам / не гірша з-поміж інших і позицна не в Сірка. / На доказ того, що не тільки-но в царині слова / побутує підміна змісту чи непрямий сурогат*» [3, с. 111].

Прикметним для аналізованого матеріалу є поширення ФО такими художніми означеннями, що узгоджуються своїми семантичними властивостями зі сполукою, до складу якої вони входять. Функція такого поширювача полягає у відновленні стертої образності та експресивності відомих фразеологізмів. У цьому зв'язку звернімо увагу на інший фразеологізм – *собаче життя*, структура якого поширюється означенням *чорнопудельний*: «*він [Іван – О. Ш.] був моїм чорнохідним Вієм / Мефістофелем із чорнопудельним життям собачим*» [10, с. 80]. Художнє означення витримано в тематичному руслі цієї сталої сполуки. Поетеса ніби конкретизує ним атрибутивний компонент фразеологізму *собаче*, у той же час пом'якшує його знижену, із згрубілим відтінком семантику, оскільки пудель характеризується як незлобний хатній собака.

У контексті: «*Щоб, сатанинське крісло осідлавши, / З'явився знову чорний пуп землі / І гнав людей, – як це бувало завше, – / Твої, де смерть прислужує їм?*» [13 с. 41] – фразеологізм *пуп землі*, зберігаючи своє загальномовне іронічне забарвлення, відновлює експресію за рахунок оцінного епітета *чорний*, в якому водночас актуалізується і колірна семантика, і символічна ('злий, ворожий').

Необхідний стилістичний ефект може досягатися поширенням компонентного складу фразеологічної одиниці й заміною одного з її елементів на синонімічний, що є більш експресивним: «*Мовить якесь чортійгобатька / звідкілязнащо: / – Поклін-бо не щирий доста – / ушпарте добрячого хльосту!*» [4, с.368] (пор. *дати (всипати, задати) хльосту* [3, с. 213]).

В одному з контекстів набуває трансформації фразеологізм (*бути, стати*) *п'ятим колесом до воза* [ФСУМ, с. 385] за рахунок його поширення означенням (*вашиого*) і заміною дієслівного компонента лексемою іншого тематичного плану (*покохитися*), ніж у звороті, що в той же час логічно вмотивована іменником *колесо*: «*Хай булави дохопиться прогноза. / А я покохуюсь по оції землі – / п'ятим колесом вашиого воза, / десятою водою на киселі*» [5, с. 32]. Стилістичні функції поширювача компонентного складу фразеологізму можуть зумовлюватися не тільки його загальномовним значенням, а й лінгвокультурним змістом. Як приклад можна навести архетипне за походженням і символічне за змістом означення *ваши*, яке в системі координат народної культури належить до другого члена опозиції *свій – чужий*. Таким чином передається гірка іронія в оцінці своєї ролі в історії України гетьманом Б. Хмельницьким в історичному романі Л. Костенко «Берестечко». Експресія висловлення посилюється уведенням фразеологізму *десята вода на киселі* – ірон. «дуже далека рідня» [3, с. 141], який теж зазнає певних семантичних змін, набуваючи в поєднанні з попереднім зворотом додаткового значення «бути, стати ніким, непотрібним».

Досить виразним щодо передавання іронічного настрою є зміни сталих сполук за рахунок уведення об'єктних поширювачів. Напр.: «*І серце він обсотує твоє, / неначе та гадюка сороката, / І кров за послугу із тебе п'є!*» [12 т. II, с. 27]; «*Заблуки ласі на чуже / Під крильцем молота і плуга. / Природно, що святкує вже / Не голуб-дух, а крук лише, / Не трудівник, а волоцюга. / Сплодили ж покручів вони. / Христонпродавців – до стіни!*» [2, с. 166]. В останньому прикладі трагічність ситуації підсилюється додаванням до фразеологізму *під крилом (крильцями)* («під опікою, під захистом кого-небудь») [3,

с. 397] об'єктних поширювачів *молота і плуга*, які в дещо зміненому вигляді виступають символом колишньої соціалістичної країни (пор. *серп і молот*), що в цьому контексті реалізує позамовну інформацію.

Іронічна семантика створюється додаванням до фразеологічної одиниці лексеми *олени*, що входить до однієї тематичної групи зі словом *велята*: «*Туди, де і не нас Макар / Телят чи оленів... Марш-марш!*» [2, с. 26]. Створений словообраз є безпосередньою вказівкою на те, що за радянських часів «інакодумці» примусово поселяли на півночі.

Іронія може виникати внаслідок зіткнення семантики введених елементів, зокрема обставин способу дії, із семантикою фразеологізмів: «*І взялася чесна громада / Широ й недружко... / за чуби*»; «*А вони як стали біля яру – / Схоже, що стоятимуть віки, / Один одного вхопивши яро, / Міцно, як брати... / за петельки*» [11, с. 39]. Б. Олійник посилює ефект «неочікуваності» паузами, які позначаються трьома крапками. Використання фразеологізму породжує енантіосемічне переосмислення епітетної сполуки *чесна громада*.

Структурно-семантичні зміни є стилістично виразними, якщо стійка сполука контрастує зі своїм найближчим контекстом, як-от: «*Світ творити – нищим і уклінним, / на колінах тішитись життям. / Яма крокодилача і велья / і полледро, і твої тати, / і безобрійна нічна пустеля / навіженства, болю й самоти*» [14, с. 63]. У цьому прикладі фразеологізм *ставати на коліна* – «покорятися» [3, с. 856] доповнює синонімічний ряд лексем *ниці – убогі*, у той же час сам зазнає зміни компонентів і поширення складу. У результаті трансформації з'являється семантика «радити життю, підкоряючись». Таким чином В. Стус сатирично зображує життя-існування.

Носіями гіркої іронії стають образи, в основі яких лежить фразеологізм содом і гоморра, що зазнає трансформації в поезії Л. Костенко, Т. Мельничука. Напр.: «*Мікро-Содом, зашторена Гоморра, / просніть, люди, чуєте, біда!*» [7, с. 27]; «*Перехрестилась і заплакала. / І тихо виїшла із собору. / Ішла на прощу, а потрапила / чи то в Содом, чи то в Гоморру*» [6, с. 103]; «*каліну п'ють – під ноги ллють / рубінові сердечка / сонця крик / чи то содом / чи то утома, / а куля з цівки висува язык: / – ой здрасці (весело!) / ви вдома?»* [9, с. 49]. У наведених контекстах маємо дистантне розташування компонентів сталої сполуки. У першому випадку важливим є не тільки розширення структури фразеологізму метафоризуючими елементами, а й актуалізація його первісної основи, оскільки компоненти Содом і Гоморра подаються з великої літери як назви міст. Т. Мельничук у трансформованому фразеологізмі «*чи то содом чи то утома*» здійснює несподівану заміну другого компонента «*гоморра*» лексемою *утома*, що певною мірою контрастує зі значенням цієї сталої сполуки – «велике безладдя, метушня, шум» [3, с. 842]. Іронічний ефект поглиблюється подальшим контекстом, який дозволяє зрозуміти образну думку автора про те, що в цьому «великому безладді» суспільство, точніше українська нація, знаходиться «*вдома*» і в той же час все одно є незахищеною: у будь-який момент може бути страчена. Вставлена конструкція (*весело!*) надає глузливого відтінку.

Іронією сповнено рядки, в яких відбивається сприйняття докільля маленькою ліричною героїнею – майбутньою поетесою: «*А потім в паркані хтось виламав штахету, / ліхтариками груш вчарований між віт. / В ту дірку в паркані відкрився світ поету – великий і складний, і незбагненний світ. / Прорубане вікно – з укрупу у Європу. / В Європі вже був млин, двигучий, паровий*» [7, с. 111]. Іронія виникає на підставі контрасту між образами великого, масштабного (*світ*) і маленького явища (*дірка в паркані*), причому побутового, зниженого. У цьому ж настроєвому ключі витримано трансформовану сполуку, в якій протиставляється побутова реалія – *город*, представлений лексемою того ж тематичного плану *укрін*, – і таке масштабне поняття, як *Європа*.

Іронічного забарвлення набуває прислів'я *м'яко стелить, твердо спати* в такому контексті: «*Така хрустка, така гучна уся моя кімната. Так м'яко встелена вона, лиш надто мулько спати. Шість з половиною – в один, чотири кроки – в другий. Блукаю нею, вражий син, неначе кінь муругий*» [14, с. 110], – оскільки автор зображує тюремну камеру, переосмислюючи перший компонент сталої вислову. Іронічність підтримується подальшою образністю контексту. В. Стус, зокрема, використовує пряме і переносне значення фразеологізму *вражий син*, що взагалі функціонує як лайливий для вираження незадоволення, обурення ким-небудь [3, с. 805], а також створює на основі оксиморону перифраз *папір, мій зворожий друг*. Отже, іронічна тональність є визначальною для всього вірша. Наведений на початку словообраз використовується для обрамлення поезії: «*Така хрустка, така гучна уся моя кімната, скрипить, як скрипочка, вона, та ні з ким танцювати*» [14, с. 111]. У цьому випадку іронічність вносить авторське порівняння *скрипить, як скрипочка* в поєднанні з подальшим запереченням, що по суті й «вкриває» подвійний смисл висловленого.

Поширення складу фразеологічної одиниці активно використовується для створення різних відтінків сміху. Атрибутивний поширювач, витриманий в семантичному ключі сталої сполуки або тематичному плані вірша, додається для увиразнення негативної семантики фразеологічної одиниці. Для досягнення комічного поширення фразеологічної одиниці може поєднуватися з лексичною заміною певного компонента та ампліфікацією сталих сполук. Лексеми, що додаються, можуть бути несумісними із семантикою фразеологічної одиниці.

Література:

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
2. Кунин А. В. Вклинивание как лингвистическое явление / А. В. Кунин // Иностр. яз. в шк. – 1973. – № 2. – С. 13–22.
3. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. – К. : Наук. думка, 1993.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Верховень В. М. На цвинтарі слова: Поезії / В. М. Верховень. – Х. : Вісті-Сівер Л.Т.Д., 1992. – 71 с.
2. Данько М. М. Й сонця прихилив би!...: Поезії / М. М. Данько. – К. : Рад. письменник, 1991. – 204 с.
3. Знак нескінченності: Збірка поезій / В. Стус, І. Калинець, Т. Мельничук, Б. Нечерда, В. Голобородько, В. Герасим'юк, О. Забужко, С. Жадан / Упор. Л. Фінкельштейн. – К. : Факт, 2002. – 228 с.
4. Калинець І. Зібрані твори: У 2 т. / І. Калинець. – К. : Факт, 2004. – Т. I, II.
5. Костенко Л. В. Берестечко: Історичний роман / Л. В. Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.
6. Костенко Л. В. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 136 с.
7. Костенко Л. В. Неповторність: Вірші, поеми / Л. В. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 224 с.
8. Ліберда І. В. Світанковий сад: Поезії / І. В. Ліберда. – К. : Рад. письменник, 1987. – 69 с.
9. Мельничук Т. Князь роси: Вірші / Т. Мельничук. – К. : Молодь, 1990. – 152 с.
10. Неждана Неда. Котивишня: Збірка віршів / Неждана. – К. : Смолоскип, 1996. – 108 с.
11. Олійник Б. І. Поеми / Б. І. Олійник. – К. : Дніпро, 1983. – 183 с.
12. Павличко Д. Вибрані твори: У 2-х т. / Д. Павличко. – К. : Дніпро, 1979. – Т. I, II.
13. Руденко М. Д. Поезії / М. Д. Руденко. – К. : Дніпро, 1991. – 413 с.
14. Стус В. Вечір. Зламана віть: Вибране / В. Стус. – К. : Дух і літера, 1999. – 383 с.

Л. М. Коцюк, О. О. Очеретович,
Національний університет «Острозька академія», м. Острог

ПАРАМЕТРАЗИЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРПУСУ ТЕКСТІВ БІАТЛОНУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті йдеться про особливості параметризації електронного корпусу текстів біатлонної тематики та можливості його практичного використання. Автори дають характеристику основним напрацюванням корпусної лінгвістики у створенні спеціалізованих корпусів текстів. Виводиться набір параметрів для створеного корпусу текстів біатлону: широта, глибина, пропорційність, часовий вимір та об'єм. Стаття є апробацією студентського наукового дослідження, проведеного у науково-практичній лабораторії LEXILAB, що у Національному університеті «Острозька академія», і є частиною проекту створення корпусу текстів наукового мовлення.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, корпус текстів, параметризація, біатлон.

PARAMETRIZATIONAL CHARACTERISTICS OF THE BIATHLON TEXT CORPUS OF THE ENGLISH LANGUAGE

The article deals with the parameterization characteristics of electronic text corpora on biathlon and the possibilities of its practical use. The lack of specialized dictionaries or glossaries of sports in general, biathlon in particular, caused the interest in creating the terminology survey in this sphere. One of the modern trends in the sphere of term studies is corpus-based. The authors summarize the basic developments of corpus linguistics in the creation of specialized text corpora. Having analyzed some types of specialized corpora, the corpus of biathlon texts was created. A set of parameters for the prepared corpus is as follows: width, depth, proportionality, time dimension, and volume. The article serves the approbation of the student research conducted in the scientific laboratory LEXILAB, which is functioning at the National University of «Ostroh Academy», and is the part of the project aimed at creating the text corpora of scientific language.

Key words: corpus linguistics, text corpus, parametrization, biathlon.

ПАРАМЕТРИЗИЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРПУСА ТЕКСТОВ БИАТЛОНА СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье говорится об особенностях параметризации электронного корпуса текстов биатлонной тематики и возможности его практического использования. Авторы дают характеристику основным напработкам корпусной лингвистики в создании специализированных корпусов текстов. Выводится набор параметров для созданного корпуса текстов биатлона: широта, глубина, пропорциональность, временное измерение и объем. Статья является апробацией студентского научного исследования, проведенного в научно-практической лаборатории LEXILAB в Национальном университете «Острозьская академия» и является частью проекта создания корпуса текстов научной речи.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, корпус текстов, параметризация, биатлон.

Сьогодні спостерігається тенденція посилення інтересу до сфери спорту в цілому та до біатлону зокрема, що передусім пов'язано із регулярним проведенням чемпіонатів та кубків світу з цього виду спорту, зимових Олімпійських ігор, інших змагань. Для ефективнішого розв'язання лінгвістичних завдань науковці все частіше звертаються до сучасних технологій, що в свою чергу докорінно змінює технологію дослідницької праці та відкриває перед лінгвістами нові можливості у вивченні функціонування мови, як всеохоплюючої системи людської взаємодії. Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства робота з комп'ютером становить один з різновидів комунікації, то лінгвістам відведено особливе місце в створенні нових засобів опрацювання інформації та її систематизації.

Недостатній рівень дослідження електронних корпусів текстів, упереджене ставлення багатьох мовознавців до можливості їх практичного використання у різних галузях та науках, обмеження сфери застосування корпусів текстів при розв'язанні окремих прикладних завдань, а також відсутність базових навичок користування корпусами у переважній частині лінгвістів зумовлюють **актуальність** та доцільність наукового дослідження на цю тему.

Метою дослідження є ознайомлення з основними напрацюваннями корпусної лінгвістики, вивчення характерних ознак електронних корпусів, а також створення власного спеціалізованого корпусу текстів біатлону. **Об'єкт дослідження:** письмові англійські тексти біатлонної тематики як особлива складова терміносистеми спорту. **Предмет дослідження:** корпусні технології представлення мовної системи.

Лексика біатлону становить значний пласт спортивної термінології у зв'язку з популяризацією цього виду спорту. Терміносистема спорту є однією з найбільш активних і мобільних у своєму формуванні, розвитку й поширенні у професійних та позапрофесійних сферах комунікації. Кожен вид спорту має власну систему термінологічних найменувань, професійну лексику й жаргон, що й зумовлює необхідність і актуальність їх всебічного вивчення, лінгвістичного аналізу та лексикографічного кодифікування термінології спорту. Дослідженню спортивної термінології присвятили свої наукові розвідки такі українські вчені: І. Янків, В. Осінчук, Л. Бардіна, Н. Назаренко, О. Боровська, Н. Юрко, О. Матвіяс та ін. Серед іноземних науковців термінологію спорту досліджували А. Рілов, З. Буляж, Є. Птушкіна, Ф. Суслов, Д. Тишлер, І. Юрковський, Р. Попов, У. Свінкс, А. Рум та ін. Однак, незначна кількість словників та глосаріїв, що спеціалізуються на термінології біатлону засвідчує недостатній рівень опрацювання цієї терміносистеми.

Наприкінці минулого століття в мовознавчих дослідних методиках сформувався новий підхід до відбору та організації мовного матеріалу для подальшого його вивчення, опрацювання, опису та аналізу. Цей підхід отримав назву корпусний, що походить від назви об'єкту, в який організовано фактичний матеріал – корпус текстів. Поняття «корпус» у лінгвістиці означає «електронний вигляд системно організованої та програмно обробленої вибірки текстів, що представляють всі історичні й географічні варіанти та форми існування довірливої мови». У науці використовується для різноманітних мовознавчих досліджень і програмних застосувань [1]. На думку лінгвіста Захарова В., корпус текстів – це значний за обсягом, представлений в електронному вигляді, уніфікований, структурований, розмічений, філологічно компетентний масив мовних даних, створений для вирішення конкретних лінгвістичних завдань [3, с. 3].

Завдяки комп'ютерним технологіям відкрилися нові технічні можливості для обробки, збереження і відбору лінгвістичних даних. Це значно сприяло виникненню та розвитку нової галузі мовознавчих досліджень: корпусної лінгвістики. Актуальність та важливість цієї науки постійно зростає у зв'язку з величезною кількістю інформаційних потоків і проблемою автоматичного опрацювання лінгвістичних даних. Як стверджує білоруський мовознавець Ричкова Л., матеріал корпусу дозволяє не лише оптимізувати і об'єктивізувати лінгвістичні дослідження, але і по-новому окреслити багато

традиційних лінгвістичних понять [6, с. 185]. Таким чином, корпусні дослідження, ключовим елементом яких є реальний мовний матеріал, а не мовна інтуїція, зводять до мінімуму суб'єктивізм дослідника і допомагають здійснювати максимально об'єктивний аналіз мовного матеріалу.

Корпусна лінгвістика як галузь прикладного мовознавства займається визначенням загальних принципів побудови, обробки та експлуатації даних лінгвістичних корпусів (корпусів текстів) із використанням сучасних комп'ютерних технологій, розробленням методики збору реальних мовних явищ – писемних та усних текстів, а також способів їх збереження та аналізу [3, с. 3]. Варто зауважити, що етапі становлення корпусної лінгвістики корпуси уклалися на папері. Такі перші доелектронні корпуси були конкордансами, тобто алфавітними списками всіх ужитих у певному тексті слів разом із контекстуальним оточенням. Укладання цих паперових корпусів-конкордансів займало багато часу і зусиль та вимагало напруженого аналізу, який здійснювався вручну. Тим не менше, доелектронні корпуси, як початковий етап розвитку сучасних корпусів, відіграли значну роль в таких лінгвістичних проектах, як укладання конкордансів Біблії й літературних творів, а також написання граматик і словників [8, с. 1]. Завдяки активному розвитку комп'ютерних технологій у США, саме тут було створено перший комп'ютеризований корпус, що став прикладом для багатьох лінгвістів по всьому світу. У Браунівському університеті Нельсон Френсіс та Генрі Кучера розпочали укладання одномільйонного корпусу, який було названо за місцем його створення Браунівським корпусом (the Brown Corpus) [2, с. 37–40].

Що ж включає в себе поняття «корпус текстів»? «Корпус – це певне зібрання текстів, в основі яких лежить логічний задум, логічна ідея, що об'єднує ці тексти. Логічна ідея втілюється в правилах організації текстів в корпус, алгоритмі і програмі аналізу корпусу текстів та в пов'язаних з цим ідеологією та методологією. Корпус є четвертою фактурою мовлення (тексти на машинному носії)» [5]. Лаконічнішу дефініцію знаходимо у Меєра Ч.: «Корпус – це організована певним чином словесна єдність, елементами якої є цілі тексти чи спеціальним чином відібрані уривки з текстів, що доступні для лінгвістичного аналізу» [9, с. 36]. МакЕнері Т. та Вілсон Е. констатують, що корпус, як правило, складається з вибірок, що «максимально репрезентують досліджувану область/сферу» [7, с. 24]. Отже, можна стверджувати, що корпус – це зменшена модель мови чи підмови, створена з метою вирішення конкретних лінгвістичних завдань.

Зараз існує чимало класифікацій текстових корпусів, а оскільки у нашому дослідженні ми займалися розробкою саме спеціалізованого корпусу, то цей різновид корпусів заслугове особливого уваги. Спеціалізований корпус – це жанрово чи галузево специфічний корпус, що має за мету відобразити певну підмову. Такі текстові корпуси створюються для вирішення конкретних лінгвістичних задач і протиставляються національним корпусам. Сьогодні спостерігається підвищений інтерес до створення та використання спеціалізованих корпусів в освітній та професійних сферах. Наприклад, the Corpus of Professional Spoken American English (CPSA) складається з транскриптів комунікативних ситуацій з академічної та політичної професійних галузей. The Michigan Corpus of Academic Spoken English (MICASE) містить біля 1,7 млн. слововживань (близько 200 годин записів) сучасного усного університетського мовлення, що було записано в Мічиганському університеті [2, с. 66–69].

Спеціалізовані корпуси мають особливий тип – це так звані корпуси учнівського мовлення або учнівські корпуси (*learner corpora*), які укладаються з усних і/або писемних текстів, спродукованих особами, що вивчають мову як іноземну. Тут англійський термін *learner* перекладається лексемою «учнівський», похідною від іменника *учень* зі значенням «той, хто вчиться, вивчає щось», тобто під цим прикметником слід розуміти людину, яка навчається, незалежно від віку. Такі корпуси почали створюватися ще в кінці 80-х на початку 90-х років ХХ століття.

Після з'ясування значення терміна «корпус» виникає питання: чим же характеризується корпусно-базований підхід до вивчення мови? Для корпусно-базованих досліджень властиві високий рівень точності та надійності зберігання великих обсягів мовної інформації. Ричкова Л. вирізняє таку низку властивостей корпусного аналізу:

- 1) емпіричний підхід до аналізу мовних даних (досліджуються реальні моделі мовної реалізації у природних текстах);
- 2) використання великих за обсягом, структурованих колекцій природних текстів (корпусів) як основи для аналізу;
- 3) широке залучення комп'ютерних технологій для дослідження лінгвального матеріалу;
- 4) застосування квалітативних і квантитативних аналітичних методик [6, с.185].

Як же відбувалося корпусно-базоване дослідження терміносистеми біатлону сучасної англійської мови? Для здійснення загального аналізу лексики біатлону, нами було відібрано тексти загальним обсягом близько 10 тисяч лексичних одиниць. Такий невеликий у порівнянні з іншими корпусами обсяг дає можливість зробити певні висновки на основі наявної інформації, а також передбачає можливість подальшого глибокого аналізу. У ході дослідження виникла необхідність параметризації корпусу. Під цим терміном розуміємо його побудову за визначенням набором параметрів, таких як наприклад: 1) широта (охоплення максимальної кількості типів текстів першого рівня); 2) глибина (виокремлення підкатегорій на нижчих рівнях); 3) пропорційність (заповнення окремих «клітинок» текстами, дібраними в певній пропорції); 4) часовий вимір [4, с. 76].

Підбираючи тексти для корпусу, ми послуговувалися досить поширеним різновидом методу випадкової вибірки – стратифіковану випадкову вибіркою, щоб більш-менш рівномірно охопити різноманітні за стилем та жанром пласти інформації. Більше того, підбір текстів необхідної тематики здійснювався з метою об'єктивної і всебічної оцінки доступних лінгвістичних даних. Усі джерела є англійськими, за винятком англо-російського глосарію спортивної термінології зимових видів спорту. До прикладу, до вибірки увійшли тексти, які належать до наукової, довідкової, навчальної літератури та публіцистики. За жанрами текстів можна умовно виділити наукові статті, глосарій, енциклопедію, науково-популярні статті та підручник. Ці дані подані нижче (див. Табл. 1). Перша група під назвою *наукова література* становить 24.2% (2501 слово) від усієї сукупності матеріалу, друга – *довідкова література* вміщує найбільшу кількість термінів, а саме – 31.3% (3231 слово). Третя група (*публіцистика*) становить 30% (3093 слова), і остання група цієї класифікації має назву *навчальна література* і містить 14.4% (1485 слів) інформації. Саме жанрове різноманіття, на противагу однобокій систематизації, забезпечує репрезентативність добору текстів, що є однією з найважливіших ознак корпусів.

Таблиця 1

Класифікація текстів за типом та жанром

Тип тексту	Жанр тексту	Назва тексту	Кількість слів
Наукова література	Наукова стаття	SCIENCE_ARTICLE_1	1490
		SCIENCE_ARTICLE_2	510
		SCIENCE_ARTICLE_3	501

Довідкова література	Глосарій	REFERENCE_GLOSSARY_1	1882
	Енциклопедія	REFERENCE_ENCYCLOPAEDIA_1	1349
Публіцистика	Науково-популярна стаття	PUBLICISTICS_ARTICLE_1	1661
		PUBLICISTICS_ARTICLE_2	1432
Навчальна література	Підручник	EDUCATION_HANDBOOK_1	1485

Аналізуючи вищезазначені дані, варто вказати, що їхнім головним критерієм є репрезентативність і збалансованість текстів. Тобто, для кожної підгрупи підбиралися приблизно однакові за обсягом тексти, а також уривки з рівномірною кількістю слів. Після цього, назви текстів шифрувалися відповідно до їхнього типу. Наприклад, SCIENCE_ARTICLE_1 (наукова стаття) для наукової літератури, REFERENCE_ENCYCLOPAEDIA_1 (енциклопедія) для довідкової літератури, EDUCATION_HANDBOOK_1 (підручник) для навчальної літератури і т.п.

Наступним кроком стала розмітка або анотування самих текстів. Задля цього використовувалися теги, які у системах обробки інформації прийнято розуміти як ознаки даних. Під час розмітки текстів були використані такі теги: <назва>, <автор>, <підзаголовок>, <текст>, <абзац>, <визначення> (дефініцію), <ключове слово> і <переклад> (<title>, <author>, <header>, <text>, <p>, <definition>, <headword> і <translation> відповідно). Анотування текстів здійснювалося у документі Microsoft Word, де з допомогою вищезгаданих тегів можна з легкістю виокремити потрібні дані. Після завершення цієї операції, розмічений текст було перенесено у текстовий документа (формат txt) і завантажено у навчальну систему «Moodle» Національного університету «Острозька академія». Як бачимо, параметризація текстів біатлону є необхідною умовою створення електронного корпусу цих текстів, адже у такий спосіб мовний матеріал набуває систематизованості, що завдяки можливості подальшого аналізу та опрацювання надає йому практичну цінність. Корпуси текстів в електронному вигляді – інноваційна можливість зробити навчальний процес більш наочним, а також суттєво полегшити наукові дослідження мовного матеріалу. Комп'ютерні технології породили відносно нове поняття «корпусного методу», що базується на здобутках однієї з галузей прикладної лінгвістики – корпусної лінгвістики.

Корпус текстів з біатлону може стати в нагоді не лише людям, зацікавленими у цій сфері, а й дослідникам мовних явищ, адже будь-який корпус текстів (параметризований відповідно до певних критеріїв) є прикладом ефективних напрацювань у галузі корпусної та прикладної лінгвістики. Такий корпус може лягти в основу загального корпусу спортивної тематики, як його структурний підрозділ або стати компонентом цілісного спеціалізованого корпусу текстів мови. Оскільки терміносистема біатлону на сучасному етапі є малодослідженою, цей корпус текстів стане надійним джерелом термінологіки цієї сфери. Завдяки цьому значно полегшиться процес написання підручників, довідників, енциклопедій, статей, подальших досліджень термінів біатлонного спорту. До того ж, створення подібних корпусів відкриває перспективу створення багатомовних корпусів, де тексти подаватимуться паралельно різними мовами, або створення поліваріантних корпусів, до яких входить кілька різних перекладів тексту на одну й ту ж саму мову.

Отже, це дослідження дозволяє зробити висновок, що такі невід'ємні складові корпусу текстів як репрезентативність і збалансованість досягаються виключно методом зведення текстів до певних критеріїв, тобто параметризацією корпусу текстів. Тим не менше, можна з упевненістю сказати, що на практиці неможливо досягнути як ідеальної репрезентативності, так і абсолютної збалансованості. Корпусна лінгвістика – наука, за якою стоїть майбутнє мови, тому рівень дослідження електронних корпусів текстів потребує подальшого наукової розробки і детальнішої систематизації задля можливості їх практичного використання у різних галузях та науках.

Література:

1. Демська-Кульчицька О. М. Що таке корпусно-базовані дослідження мови / О. М. Демська-Кульчицька. – Українська мова та література. – № 40, 2004. – С. 21–22.
2. Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики: навчальний посібник / В. В. Жуковська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 142 с.
3. Захаров В. П. Корпусная лингвистика : Учебно-метод. пособие / В. П. Захаров – СПб., 2005. – 48 с.
4. Карпіловська С. А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики / С. А. Карпіловська. – Донецьк, 2003.
5. Рыков В. В. Прагматически ориентированный корпус текстов // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: Труды Международной конференции «Диалог-99». – М., 1999.
6. Рычкова Л. В. Проблема састауных аб'ектау у корпусах славянскімоу і лінгвістычных базах дадзеных / Л. В. Рычкова // Мовознаўства. Літэратура. Культуралогія. Фалькларыстыка. XIII Міжнародны з'езд славыстау. Доклады беларускай дзлегацыі. – Мінськ, 2003. – С. 184–195.
7. McEnery T. Wilson A. Corpus Linguistics An introduction / T. McEnery, A. Wilson. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2001. – 235 p.
8. Meyer Ch. F. Pre-electronic corpora / Ch. F. Meyer // Corpus Linguistics. An International Handbook. Edited by A. Lüdeling, M. Kytö. – 2008. – Volume 1. – P. 1–15.
9. Meyer Ch. P. English Corpus Linguistics. An introduction / Ch. P. Meyer. – Cambridge University Press, 2004. – 168 p.

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

Серія «Філологічна»

Збірник наукових праць

Випуск 62

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2016

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 8 від 25 лютого 2016 року)*

*Збірник затверджено постановою президії ВАК України
від 22 квітня 2011 року № 1-05/4*

Редакційна колегія:

Архангельська А. М., доктор філологічних наук, професор;
Білоус П. В., доктор філологічних наук, професор;
Вокальчук Г. М., доктор філологічних наук, доцент;
Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор;
Поліщук Я. О., доктор філологічних наук, професор;
Тищенко О. В., доктор філологічних наук, професор;
Хом'як І. М., доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України;
Яворська Г. М., доктор філологічних наук, професор.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – Вип. 62. – 380 с.

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам сучасного мовознавства та порівняльного літературознавства, а також методиці навчання іноземних мов. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.

*Адреса редколегії:
35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет «Острозька академія»,
факультет романо-германських мов*

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2016
© Автори, 2016